

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРОВАНИХ УРОКІВ ТА УРОКІВ З МІЖПРЕДМЕТНИМИ ЗВ'ЯЗКАМИ

У статті порівнюються такі дидактичні поняття, як «міжпредметні зв'язки» та «інтегровані уроки», особливості уроків з міжпредметними зв'язками та інтегрованих уроків, аналізуються їх мета, структура, завдання.

Ключові слова: дидактична інтеграція, міжпредметні зв'язки, уроки з міжпредметними зв'язками, інтегровані уроки.

В статье сравниваются дидактические понятия «межпредметные связи» и «интегрированные уроки», особенности интегрированных уроков и уроков с межпредметными связями, анализируются их цель, структура, задачи.

Ключевые слова: дидактическая интеграция, межпредметные связи, уроки с межпредметными связями, интегрированные уроки.

In clause «intersubject communications» and «the integrated lessons», features of the integrated lessons and lessons didactic concepts are compared to intersubject communications, their purpose, structure, problems of a lesson is analyzed.

Key words: didactic integration, intersubject communications, integrated lessons.

Постановка проблеми. Поряд із принципами гуманізації та диференціації принцип інтеграції в Україні проголошено одним із основних принципів реформування освіти. Проте проблеми впровадження інтеграції в навчально-виховний процес початкової школи є мало дослідженими.

Аналіз актуальних досліджень. Дидактичні особливості інтегрованих уроків у своїх працях розкривають М. Апіш, Е. Белкіна, М. Вашуленко, О. Даниленко, В. Ільченко, Л. Масол, Т. Пушкарьова, О. Савченко, В. Тименко, О. Чекіна, Є. Шовгенюк.

Особливості використання міжпредметних зв'язків розкриваються в дослідженнях Н. Бібік, М. Вашуленка, Л. Занкова, І. Зверева, В. Короткова, І. Лернер, В. Максимової, М. Скаткіна.

Мета статті – визначити характерні особливості інтегрованих уроків та уроків з міжпредметними зв'язками, визначити різницю між двома поняттями.

Виклад основного матеріалу. Із появою інтегрованих курсів та інтегрованих уроків виникла необхідність у чіткому розмежуванні дидактичної інтеграції та міжпредметних зв'язків, визначення їх харак-

терних особливостей. Аналіз опублікованих методичних розробок інтегрованих уроків свідчить про те, що більшість авторів нечітко визначають структуру різних типів уроків, не визначають триєдину мету, завдання щодо структурних елементів навчальних дисциплін, які поєднуються під час інтегрованого уроку, не вказують на дидактичні одиниці, що інтегруються. Часто міжпредметні зв'язки називають педагогічною інтеграцією.

Історія розвитку педагогічної думки свідчить про те, що ідея систематизації, зв'язку, ущільнення знань учнів не є новою для сучасної педагогіки. Так, ще в працях Я. Коменського звертається увага на необхідність системного підходу до організації навчання: «Усі знання виростають з одного кореня — навколишньої дійсності, мають між собою зв'язки, а тому повинні вивчатися у зв'язках». Я. Коменський практично реалізував міжпредметні зв'язки під час викладення навчального матеріалу в книзі «Мир чувствених вещей в картинках».

К. Ушинський, об'єднавши письмо та читання, створив аналітико-синтетичний метод навчання грамоти. Він вважав, що одним з інтенсивних шляхів отримання якості знань є злиття дисциплін, що вивчаються.

Міжпредметні зв'язки було покладено в основу педагогічної концепції О. Декролі. Його концепція концентрично об'єднувала навчальну програму навколо «центрів інтересу»: «Дитина й організм», «Дитина і тварини», «Дитина та суспільство», «Дитина і Всесвіт».

У змісті навчальних програм ХХ ст. спостерігаємо тенденцію до повної ліквідації предметної системи та впровадження в навчально-виховний процес міжпредметних зв'язків. З цією метою було встановлено діалектичний зв'язок між окремими галузями знань, навчанням та життям. Так, у 20–30-х рр. минулого століття весь об'єм навчального матеріалу, що пропонувався дітям для засвоєння, було надано у вигляді єдиного комплексу відомостей про природу, працю, суспільство, тобто було сконцентровано навколо тем-комплексів.

Наприкінці 50-х рр. подолання предметної автономії здійснювалося шляхом постановки питань, пропонування учням завдань і текстів міжпредметного змісту.

Яскравим прикладом 60-х рр. було використання міжпредметних зв'язків та інтеграції різних видів навчальної, творчої діяльності в педагогічному досвіді видатного педагога В. Сухомлинського.

У 70-х рр. досягнення психологічної науки привели до вивчення системних дидактичних відношень між навчальними предметами. Більшістю педагогів міжпредметність визначалася як дидактичний

принцип, який, на думку А. Кендюхової, «породив протиріччя між формою (міжпредметні зв'язки) і новим змістом (принцип дидактики), що закономірно призвело до змін форми: перше поступилося місцем поняттю «інтеграція» [4, с. 20–22].

Для 70–80-х рр. характерними стали дослідження щодо уточнення змісту понять «міжпредметні зв'язки» та «інтеграція». З цього приводу Н. Тесняк зазначає: «Якщо раніше терміни «міжпредметні зв'язки» та «інтеграція» навчального матеріалу вживались як синоніми, то в цей період намітилася їх диференціація. У тих випадках, коли один предмет є основним, а відомості з іншого викладаються лише в допоміжній ролі з метою повторення, прискорення процесу навчання чи закріплення знань, умінь, навичок, є підстави говорити про міжпредметні зв'язки» [11].

Отже, до 70–80 рр. поняття «міжпредметні зв'язки» та «інтеграція» вживались як синоніми. Але поступово намітилася їх диференціація. У 90-х рр. ці дидактичні поняття почали розглядати як різні.

У сучасній вітчизняній педагогіці особистість дитини розглядається як основа, що інтегрує, якій підпорядковуються мета, зміст, завдання, методика навчально-виховної діяльності. Тому процеси об'єднання в освіті визначаються інтегральною сутністю самої людини.

Психологічні основи інтегрованого навчання розглядають В. Ананьєв, І. Бех, Л. Виготський, О. Леонт'єв, В. Мерлін, С. Рубінштейн, В. Самарін.

Загальними психологічними передумовами інтегрованого навчання є природні особливості людського мислення, у якому органічно поєднуються чуттєві, уявно-образні, раціонально-логічні, творчо-інтуїтивні аспекти пізнання. За допомогою механізмів мислення людина здатна зіставляти близькі й досить далекі предмети, явища, встановлювати їх спільні та відмінні ознаки, проводити між ними аналогії, синтезувати й узагальнювати отримані знання.

Міжпредметні зв'язки розглядають як умову єдності виховання, як засіб комплексного підходу до предметної системи, як складову частину, вияв одного з основних принципів дидактики – системності та послідовності. На думку І. Лернера, М. Скаткіна при такому співвідношенні між двома або кількома шкільними предметами передбачено взаємовикористання спільних для них знань, практичних умінь та навичок, а також методів, прийомів і засобів навчання.

В. Максимова вказує на те, що заключним етапом міжпредметних зв'язків є формування міжпредметного поняття як нового, узагаль-

неного результату пізнання. Ідея реалізації міжпредметних зв'язків – важливий фактор, що сприяє підвищенню якості навчально-виховного процесу в початковій школі. Міжпредметні зв'язки – це той засіб, який передбачає комплексний підхід до формування й засвоєння змісту освіти, дає можливість здійснювати зв'язки між предметами для поглибленого, всебічного розгляду найважливіших понять.

Питання міжпредметних зв'язків знайшли відображення в працях Д. Локка, І. Песталоцці, К. Ушинського. Систематичне вивчення цієї проблеми спостерігаємо в працях педагогів 60–70-х рр. (Б. Анісова, С. Архангельського, В. Данилова, І. Лернера, В. Онищука, В. Паламарчука, М. Скаткіна). Ними досліджувалися шляхи систематизації знань, особливості міжпредметних зв'язків.

Варто зазначити, що проблема міжпредметних зв'язків традиційно досліджується на рівні формування змістової основи знань, а останнім часом і як дієвий шлях удосконалення змісту навчання. Так, Н. Сорокін, В. Федорова, Д. Кирюшкін розглядають міжпредметні зв'язки як дидактичну умову, що позитивно впливає на основні компоненти процесу навчання, сприяючи при цьому підвищенню науковості й доступності навчання.

І. Зверев, В. Максимова, Н. Лошкарьова визначають міжпредметні зв'язки як самостійний дидактичний принцип, що передбачає вивчення навчального матеріалу з урахуванням змісту суміжних дисциплін.

На думку В. Максимової, правильній побудові заняття сприяє розуміння характеру змістовних зв'язків, які можуть бути синхронними (матеріал суміжних дисциплін опрацьовується одночасно), репродуктивними (грунтуватися на засвоєному з інших предметів), перспективними (певне питання розглядається лише оглядово з орієнтацією на більш досконале вивчення на уроках з іншого предмету).

Уточнюючи суть поняття «міжпредметні зв'язки», В. Максимова акцентує увагу на тому, що заключним етапом встановлення такого зв'язку є формування міжпредметного поняття як нового, узагальненого результату пізнання, що, відбиваючись у мові, стимулює розвиток мислення й мовлення учнів, а отже, закріплюється не лише в знаннях, а й в уміннях учнів [7].

Поняття міжпредметних зв'язків визначається також як взаємна узгодженість навчальних програм із різних дисциплін, як один із засобів розв'язання проблем комплексного підходу до навчання та виховання молодших школярів. Так, О. Чекіна зауважує: «Міжпредметні зв'язки відображають загальне між предметами як у змісті, так і

в навчально-виховному процесі. Якщо їх систематично та цілеспрямовано використовувати, то вони перебудовують процес навчання та є дидактичним принципом, що веде до інтеграції» [14, с. 7].

У педагогічній літературі наводяться численні приклади міжпредметних зв'язків. Аналіз їх свідчить про те, що думки авторів часто розходяться, оскільки відсутній обґрунтований критерій для виокремлення міжпредметних зв'язків.

Психологічні основи міжпредметних зв'язків було закладено в наукових працях академіка І. Павлова. Механізмом засвоєння знань учений вважав утворення в корі головного мозку складних тимчасових зв'язків. Пов'язані між собою предмети та явища реальної дійсності представляються взаємопов'язаними і в пам'яті людини. На його думку, успіх навчання залежить від кількості необхідних взаємозв'язків. Будь-яке навчання зводиться до утворення нових зв'язків, асоціацій. Нові знання вступають в асоціації з уже наявними у свідомості відомостями, які були отримані раніше.

Тенденція розвитку сучасного суспільства та вітчизняної освіти свідчить про необхідність подальшої інтеграції знань із різних галузей наук, розробки інтегрованих курсів, інтегрованих технологій навчання.

У короткому термінологічному словнику з педагогіки інтегроване навчання розкривається як відбір та об'єднання навчального матеріалу з різних предметів з метою цілісного, системного та різнобічного вивчення важливих наскрізних тем (тематична інтеграція), як створення інтегрованого змісту навчання – предметів, що об'єднуються в одне ціле знання з різних галузей [5].

Процес інтеграції забезпечується інтегративними факторами, до яких відносять ускладнення об'єктів дослідження, загальні ідеї, існування суміжних наук. Разом з цим, інтеграція знань допускає також диференціацію навчального матеріалу залежно від типу навчального закладу, профілю підготовки учнів, їх інтересів, нахилів.

О. Чекіна підкреслює, що інтеграція в навчанні передбачає об'єднання узагальнених знань про предмет, поняття, явище та підпорядкування їх цілому на базі міжпредметних зв'язків [14, с. 7].

Поява інтегрованих уроків викликана гуманізацією, гуманітаризацією сучасної освіти, тенденціями переходу від предметно-змістовного принципу засвоєння знань до вивчення цілісної картини світу, розвитку системного мислення учнів.

Інтегроване навчання – це умова підвищення інтересу учнів до навчання. Під час інтегрованих уроків відбувається викладення но-

вого матеріалу блоками, використовуються різні види навчальної та творчої діяльності. На таких уроках об'єднується зміст різних дисциплін, відбирається й об'єднується навчальний матеріал різних предметів з метою систематичного, цілісного, різнобічного вивчення важливих тем. При цьому відбувається формування якісно нових знань, що характеризуються вищим рівнем осмислення, динамічністю, системністю. При такій організації навчального процесу відбувається системне викладення знань у нових зв'язках, виключається однобічність у формуванні особистості учня.

Інтегроване навчання викликane також віковими особливостями молодших школярів – неподільним, цілісним, образним сприйняттям світу. Інтеграцію змісту навчальних дисциплін Н. Присяжнюк називає напрямом удосконалення сучасного уроку, підкреслюючи, що різні види діяльності на інтегрованому уроці запобігають втомлюваності дітей [9].

Важливою особливістю інтегрованого уроку є поєднання блоків знань із різних предметів, підпорядкованих одній темі. Загальною метою інтегрованих уроків є створення умов для різнобічного розгляду певного об'єкта, поняття, явища, формування системного мислення, інформаційного забезпечення, емоційного сприйняття.

Основою уроку з міжпредметними зв'язками є одна навчальна дисципліна, а інформація з інших навчальних предметів використовується з допоміжною метою повторення, прискорення, закріплення знань (Н. Лесняк). Питання з інших дисциплін мають допоміжне значення (О. Савченко). Міжпредметні зв'язки на уроках викликають у дітей інтерес до занять, сприяють оптимальному виховному процесу. Їх мета – спресувати матеріал кількох предметів (М. Фіцула).

Якщо зміст уроку зінтегровано з різних видів діяльності для створення у свідомості та уяві дітей якогось певного цілісного образу – це урок інтегрованого змісту. Особливість такого уроку в тому, що в ньому поєднуються блоки знань з різних предметів та різні види навчальної і творчої діяльності.

Інтегровані уроки ґрунтуються на принципах гуманізму, співробітництва, на майстерності та творчості педагога. Під час такого уроку вчитель керує навчальною діяльністю учнів – засвоєнням і застосуванням знань, формує цілісне, самостійне мислення школярів, їх емоційну, естетичну, моральну сферу. Інтегровані уроки сприяють розвитку мислення, мовлення, уваги, пам'яті, творчості, самостійності молодших школярів.

О. Савченко називає проведення уроків на основі інтеграції напрямом методичного забезпечення уроків. Метою інтегрованих уроків науковець визначає інформаційне збагачення, емоційне сприйняття, пізнання явищ з різних боків. Автор зауважує, що різні види діяльності роблять уроки цікавими, запобігають втомлюваності дітей, посилюють інтерес до навчання.

Уроки з міжпредметним зв'язками та інтегровані уроки О. Савченко називає різними дидактичними поняттями, оскільки міжпредметні зв'язки передбачають включення в урок запитань і завдань з матеріалу інших предметів, що мають допоміжне значення для вивчення певної теми. На її думку, уроки з міжпредметними зв'язками — це «окремі короткочасні моменти уроків, які сприяють глибшому сприйманню та осмисленню якогось конкретного поняття. Тобто міжпредметні зв'язки передбачають використання запитань і завдань із матеріалу інших предметів, що мають допоміжне значення для вивчення теми. Натомість під час інтегрованого уроку учні ознайомлюються зі змістом різних предметів, включаються у несхожі між собою види діяльності, що підпорядковані одній темі» [10, с. 27–31].

Інтегровані уроки об'єднують блоки знань із різних навчальних предметів, що за навчальним планом викладаються окремо, об'єднані навколо однієї теми з метою інформаційного та емоційного збагачення сприйняття, мислення, почуттів учня, що дає змогу пізнавати певне явище з різних сторін, досягати цілісності знань.

Мета уроків, побудованих на інтегрованому змісті — створити передумови для різнобічного розгляду певного об'єкта, явища, формування системного мислення, збудження уяви, позитивного ставлення до пізнання. Інтегрований урок, як і традиційний урок, спрямований на досягнення триєдиної мети. Це викликає необхідність чіткого визначення мети, завдань кожного навчального предмета, що інтегрується на уроці, раціональне поєднання різноманітних форм і методів, творчий підхід до формування структури уроку.

Результатами проведення інтегрованих уроків педагоги-практики та науковці називають:

- 1) підвищення рівня знань учнів;
- 2) підвищення пізнавального інтересу молодших школярів, їх пізнавальної активності;
- 3) розвиток емоційної сфери особистості учнів;
- 4) розвиток творчих здібностей учнів;
- 5) формування у свідомості учнів цілісної картини світу.

Аналіз педагогічного досвіду вчителів з проблеми використання міжпредметних зв'язків та інтеграції на уроках свідчить про те,

що в сучасній педагогічній практиці використовуються обидва типи уроків, під час яких відбувається взаємозв'язок між різними навчальними дисциплінами.

Так, наприклад, уроки розвитку мовлення, образотворчого мистецтва й музики дають широку можливість здійснювати міжпредметні зв'язки, оскільки вони ґрунтуються на спільних дидактичних цілях і базуються на однакових видах діяльності: слуханні, сприйманні, створенні художніх образів, читанні, висловлюванні. Здійснення міжпредметних зв'язків спрямовується на створення художніх образів, пояснення причинно-наслідкових зв'язків, формування позитивного ставлення учнів до навчання.

Отже, на базі вищезазначеного можна зробити такий висновок: сучасні автори наукових педагогічних досліджень акцентують увагу на тому, що актуальними в наш час є інтегративні та міжпредметні процеси, оскільки вони уможливають забезпечення системності знань, умінь, навичок, набуття творчого досвіду учнями.

Інтеграція – це обов'язкове утворення нового цілого, з новими якостями, цілого, якого раніше не було, та яке за відсутності однієї зі складових не буде існувати. А міжпредметні зв'язки – це явище фрагментарне, яке не утворює нові дидактичні одиниці.

Інтеграційні зв'язки між предметами початкової школи мало розроблені, поняття викладено суперечливо, спостерігається багато розбіжностей серед думок учених у розумінні суті цих явищ.

Міжпредметні зв'язки являють собою умову здійснення дидактичної інтеграції. Інтеграція та міжпредметні зв'язки – рівноправні дидактичні одиниці, які необхідно вміти майстерно використовувати під час підготовки та проведення уроків. Це різні поняття, які є взаємопов'язаними. Без такого підґрунтя, як міжпредметні зв'язки, інтеграція відбувалася б штучно та являла б собою приклад псевдоінтеграції.

Маючи негативний досвід втілення ідеї інтеграції в педагогічний процес вітчизняної школи, необхідно враховувати помилки, які мали місце під час формування інтегрованого змісту уроків, змісту освіти на початку минулого століття.

Отже, невірне розуміння понять «міжпредметні зв'язки» та «інтеграція» призводить до їх ототожнення. Таке тлумачення понять через нечітке їх визначення може спричинити помилковий варіант організації та здійснення педагогічної інтеграції на практиці, що, безумовно, викличе хибну інтеграцію. Історія розвитку ідеї інтеграції свідчить про те, що подібні випадки призводять до негативних наслідків та не виправданого негативного ставлення до педагогічної інтеграції.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ураховуючи вищезазначене, зауважимо, що важливо чітко визначати триєдину мету, завдання, структуру інтегрованих уроків, комплекс різних видів навчальної й творчої діяльності учнів залежно від елементів, що інтегруються, прогнозувати вплив інтеграції на цілісність навчання. Через це варто чітко розрізнити характерні особливості різних типів уроків, не ототожнювати уроки з міжпредметними зв'язками з бінарними, інтегрованими уроками, дотримуватися правил структурування, моделювання інтегрованих уроків.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад., голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь, ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.
2. Захарова Н.М. Міжпредметні зв'язки як засіб формування загальноосвітніх умінь молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / Н.М. Захарова. — К., 2000.
3. Коменский Я.А. Мир чувственных вещей в картинках / Я.А. Коменский; под ред. А. Красновского. — [2-е изд.]. — М. : Учпедгиз, 1957. — 351 с.
4. Кендюхова А.А. Інтеграційні процеси в системі післядипломної освіти / А.А. Кендюхова // Імідж сучасного педагога. — 2003. — № 9. — С. 20–22.
5. Короткий термінологічний словник з педагогіки / [уклад. С. Т. Мельничук]. — Кіровоград, 2004.
6. Лесняк Н.В. Міжпредметні зв'язки у формуванні мовленнєвих умінь майбутніх вчителів початкової школи: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02. / Лесняк Н.В. — Рівне, 1997. — 181 с.
7. Локк Дж. Педагогические сочинения / Джон Локк. — М., 1939. — 621 с.
8. Максимова В.Н. Межпредметные связи и совершенствование процесса обучения : книга для учителя / В.Н. Максимова. — М. : Просвещение, 1984. — 143 с.
9. Мантула Т. І. Інтегроване викладання та предметні зв'язки в історичному аспекті сьогодення / Т.І. Мантула // Житомирський науковий вісник. — 2005. — С. 95.
10. Присяжнюк Н.І. Інтегровані уроки / Н.І. Присяжнюк // Початкова школа. — 1996. — № 8. — С. 27–31.
11. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи / О.Я. Савченко. — К. : Генеза, 1999. — С. 27–31.
12. Ткачук Г.О. Шляхи і можливості інтегрованих курсів «Сучасна українська літературна мова» та «Методика викладання української мови в початкових класах» / Г.О. Ткачук // Житомирський науковий вісник. — 2005.
13. Український педагогічний словник [Гончаренко С.У.] — К. : Либідь, 1997. — С. 376.
14. Чекіна О. Ю. Інтегровані уроки в початковій школі / О.Ю. Чекіна. — Харків : Основа, ПП «Тріада+», 2007. — С. 7.